

СЕКЦІЯ 3

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.33

Куценко В.І.
аспірант

Запорізького національного технічного університету

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ГАЛУЗЕВОЇ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню еволюції концепцій диверсифікації галузевої структури економіки. Розглянуто теоретичні підходи до поняття «диверсифікація» крізь призму таких визначень: «диверсифікація – явище», «диверсифікація – процес», «диверсифікація – стратегія», та на основі цього згруповано теоретичні погляди вчених. Проаналізовано особливості диверсифікаційних процесів на різних рівнях функціонування економіки: мікро-, мезо-, макрорівнях. Обґрунтовано необхідність диверсифікації національної економіки з метою формування такої структури, яка б відповідала критеріям прогресивності, оптимальності та збалансованості.

Ключові слова: диверсифікація, збалансованість, оптимальність, прогресивність, різноманітність, стратегія, галузева структура економіки, еволюція.

Куценко В.И. ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ОТРАСЛЕВОЙ СТРУКТУРЫ ЭКОНОМИКИ

Статья посвящена исследованию эволюции концепций диверсификации отраслевой структуры экономики. Рассмотрены теоретические подходы к понятию «диверсификация» через призму таких понятий: «диверсификация – явление», «диверсификация – процесс», «диверсификация – стратегия», и на основе этого сгруппированы теоретические взгляды ученых. Проанализированы особенности диверсификационных процессов на разных уровнях функционирования экономики: микро-, мезо-, макроуровнях. Обоснована необходимость диверсификации национальной экономики с целью формирования такой структуры, которая бы соответствовала критериям прогрессивности, оптимальности сбалансированности.

Ключевые слова: диверсификация, сбалансированность, оптимальность, прогрессивность, разнообразие, стратегия, отраслевая структура экономики, эволюция.

Kucenko V.I. THE EVOLUTION OF CONCEPTS OF DIVERSIFICATION OF ECONOMIC STRUCTURE

The article is devoted to the study of the evolution of concepts of diversification of economic structure. Theoretical approaches to the concept of «diversification» in the light of these definitions: «diversification is a phenomenon», «diversification is the process», «diversification strategy», and on this basis are grouped theoretical views of scientists. Analyzed diversification processes at different levels of functioning of the economy: micro-, meso-, and macro levels. The necessity of diversification of the national economy with the aim of forming such a structure that would meet the criteria of progressivity of the optimal balance.

Keywords: diversification, balance, efficiency, progressiveness, diversity, strategy, structure of economy, evolution.

Постановка проблеми. В умовах активізації впливу глобалізаційних процесів на розвиток галузевої структури безпосередньо структурна політика є важливим чинником, що визначає динаміку соціально-економічного розвитку держави. Особливо зростає роль структурного фактора у період кризових явищ світової економіки. Труднощі економічного і соціального характеру, з якими зіткнулися європейські країни в період переходу до ринкової економіки, багато в чому викликані значними проблемами в розвитку їх галузевої структури, які, накопичуючись, і стали початком кризи у структурній політиці європейських країн.

Вибір концепції структурного розвитку економіки залежить від поєднання об'єктивних факторів, таких як: наявність ресурсів, сировинних ресурсів, в тому числі трудових і фінансових; прогнозування суспільних потреб з метою випуску кінцевого продукту у відповідних пропорціях.

Саме тому на сучасному етапі виникає необхідність пошуку механізмів оптимізації структури економіки, одним з найефективніших серед яких є диверсифікація економіки.

Актуальність теми зумовлена насамперед тим, що успадкована від попередньої економічної системи структура економіки характеризується значною диспропорційністю і потребує прогресивних змін за допомогою диверсифікації галузевої

структури. Цей напрям ще не має достатнього дескриптивного дослідження, статистичного аналізу та визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі зацікавленість вчених-теоретиків і практиків у дослідженні диверсифікації економіки не викликає сумнівів. Ґрунтовні дослідження цієї проблематики належать таким західним вченим: Ж. Вілкін, Ф. Котлер, Т. Лонч, М. Портера, С. Таніч, А. Томпсона, А. Стрикленда та інших [1-3], які здебільшого розглядали переваги і недоліки диверсифікації діяльності на мікрорівні. Диверсифікація економіки є об'єктом дослідження представників наукової думки країн пострадянського простору – П. Великий, Є. Голіцинський, О. Кожевіна, С. Міхневич, Я. Мондена, А. Назаренко, А. Петриков, А. Тамов, А. Юданов [4-6], які здебільшого аналізували вдосконалення галузевої структури на національному рівні. Серед українських вчених-економістів, які розглядали диверсифікацію на всіх рівнях функціонування економіки, доцільно виокремити таких: В. Андрійчук, О. Білоус, О. Гаврилюк, У. Головешко, Т. Зінчук, В. Ковальчук, М. Корінько, Р. Леман, Є. Новицький, Е. Пікалов, О. Хомін [7-9].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у дослідженні еволюції концепцій диверсифікації економіки.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне пізнання та практична реалізація наукового змісту, екологічної природи і сучасної інтерпретації категорії диверсифікації мотивовано об'єктивними причинами функціонування ринкової економіки. Найважливішими серед них є суттєві зміни у природних, економічних, соціальних та інших умовах внутрішнього та зовнішнього середовища. Тенденції до диверсифікації є однією з умов побудови структури економіки на новій якісній основі, і потребує узагальнення теоретичних надбань українських та зарубіжних вчених.

Згідно з думкою зарубіжних вчених періоду 50-70-х років, основними чинниками, які зумовлювали актуальність таких досліджень, слід вважати такі: накопичення капіталу та його раціональне використання; достатність знань і досвіду для освоєння нових видів виробництва; вивільнення ресурсів у процесі виробництва матеріальних благ; стабілізація фінансового стану.

Одними з перших дослідників диверсифікації як процесу розширення видів діяльності підприємства були М. Горт [10] і Є. Єсінара [11], які розглядали, відповідно, диверсифікацію на американських підприємствах та японських підприємствах.

Диверсифікація пройшла довгий шлях розвитку і досліджень паралельно з розвитком ринкового господарства. На рисунку 1 зображені основні етапи еволюції диверсифікації, кожен з яких характеризувався специфічним для нього співвідношенням спеціалізації і диверсифікації та формувалася під впливом чинників, які були притаманними тому чи іншому етапу розвитку економіки [12].

Вперше процес розширення кола товарів і послуг, а також появи нових організаційних одиниць, що і передбачало диверсифікацію, було ідентифіковано і проаналізовано в класичному історичному дослідженні А. Чандлера «Стратегія і структура: розділи з історії великих американських підприємств» [13]. Автор провів дослідження початку процесів диверсифікації в компаніях Du Pont і General Motors у 1920-ті рр., які згодом мали місце і на інших великих підприємствах [14].

Найбільш відчутний розвиток диверсифікація отримала в більшості країн у середині 50-х рр. ХХ ст., коли вперше виникла проблема (з різною гостротою в окремих країнах) відносного вичерпання

внутрішніх джерел та необхідність зростання ефективності виробництва.

У період найбільш масового поширення процесу диверсифікації у найбільших компаніях (1960–1970 рр.), було розроблено декілька методів стратегічного аналізу на корпоративному рівні [15]. Хвиля диверсифікації у 60-ті роки пов'язана переважно з утворенням конгломератів, тобто об'єднання кількох підприємств різних галузей економіки, які не пов'язані виробничою кооперацією, при цьому керівництво здійснює одне провідне підприємство. Головною метою діяльності багатопрофільних підприємств було збереження та зростання прибутковості інвестицій в умовах коливань кон'юнктури ринку, яка досягалася встановленням відповідного балансу показників зростання і характеристик зрілості окремих видів діяльності (продукції), а також перерозподілом інвестицій і грошових потоків між підрозділами. Конгломерати забезпечували в той час більш високу рентабельність, ніж інші інструменти ринку капіталів [16].

Під час економічної кризи на початку 70-х років найбільші підприємства відмовилися від проведення диверсифікації. Деякі з придбаних незадовго до початку кризи підрозділів були продані [16].

Переважаючим напрямом диверсифікації 80-х років була диверсифікація капіталу в інші країни, а також проникнення у сфери, які тісно пов'язані з основними напрямками діяльності підприємства [16].

Процеси диверсифікації активно почали досліджуватися в Україні на початку 90-х років минулого століття як напрям самозабезпечення країни та одна із умов задоволення потреб населення. Перспективність цього явища з часом доводилася посиленням вимог ринку до удосконалення структури економіки, забезпечення конкурентоспроможності товарів.

Термін «диверсифікація» походить від пізньолатинського «diversificatio» – зміна, різноманітність або від латинського «diversus» – різний і «fasio» – роблю [2, с. 432].

Дослідження підходів теоретичного визначення диверсифікації дозволяє стверджувати, що єдина точка зору про зміст цього питання відсутня [17].

На наш погляд, для встановлення сутності поняття «диверсифікація» доцільно використати методологічні засади конструювання економічних понять і категорій А. Старостіної, за яких виокремлюються суть, зміст і результат явища [18].

Рис. 1. Етапи еволюції диверсифікації

Побудовано автором за [9]

Проведені дослідження щодо визначення сутнісних ознак диверсифікації дозволяє зробити висновок, що науковці розкривають «суть» та «зміст» цього явища, але практично у всіх відсутній «результат», який є невід'ємною складовою частиною методичного підходу конструювання економічних категорій.

Якщо аналізувати поняття «диверсифікація» за елементом конструювання «суть», то воно включає три підходи. Перший підхід реалізується через поняття диверсифікації як явища, а другий – через поняття диверсифікації як процесу, а третій – кризь призму стратегії. До першого підходу трактування поняття «диверсифікація» належать визначення таких учених, як: М. Молдаван В. Габаліс О. Амуржуєв, К. Боумен, А. Томпсон, А. Стрікленд, П. Орлов, Т. Алімова, С. Синельнікова, Т. Соломоник, М. Біржаков, Р. Янтиборова, Г. Немченко. Другий підхід представлений такими вченими: Н. Петраков, В. Новіков, Б. Райзберг, Г. Швиданенко, С.Соболь, В. Коломойцев, Т. Рябова, І. Сергеев, Л. Лозовський, Н. Уолл, С. Мочерний, К. Пасс, В. Гончаров, А. Азріліян, А. Амбарцумов, Ф.Стерліков, Е. Красноносова, О. Савицька, О. Евесеев, С. Ожегов, Р. Грант, А. Томас, А. Гур'янов, І. Ансофф, В. Макаров, А. Зуб, Р. Тянь, а третій – В. Коноплицький, В. Новіков, Л. Лопатін, Д. Штефанич.

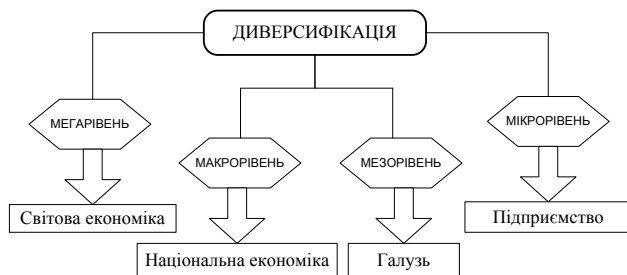

Рис. 2. Диверсифікація на різних рівнях функціонування економіки

Побудовано автором самостійно

Слід зазначити, що диверсифікацію можна розглядати на трьох рівнях (рис. 2).

Що стосується «змісту» поняття «диверсифікація», то при його розкритті переважно акцентують увагу на рівні диверсифікації – мікроекономічний, мезоекономічний. Диверсифікацію на мікрорівні розглядають такі вчені, як В. Коноплицький, Т. Рябова, І. Сергеев, Л. Лозовський, Н. Уолл, В. Габаліс, О. Амуржуєв, К. Боумен А. Томпсон, А. Стрікленд, А. Амбарцумов, Ф.Стерліков, Л. Лопатін, Г. Немченко, С. Ожегов, Р. Грант, А. Томас, І. Ансофф. На мезорівні – Н. Петраков, В.Новіков, Б. Райзберг, Г. Швиданенко, С.Соболь, В. Коломойцев, С. Мочерний, К. Пасс, П. Орлов, А. Азріліян, Е. Красноносова, О. Савицька, О. Евесеев, Т. Алімова, А. Гур'янов, Д. Штефанич, А. Зуб, Р. Тянь.

Найбільш ґрунтовним, на наш погляд, є визначення диверсифікації П. Орлової, яка трактує її як об'єднання різних видів виробництв і сфер підприємницької діяльності в одному підприємстві, проникнення у нові для себе галузі матеріального виробництва з метою забезпечення стабільних умов функціонування [19, с. 133]. Вчена, акцентує увагу на тому, що метою диверсифікації є саме досягнення стабільності.

Систематизацію поглядів учених щодо конструювання елементів «суть» та «зміст» поняття «диверсифікація» більш наочно можна представити у вигляді таблиці 1.

Отже, сьогодні серед науковців немає солідарності у тлумаченні сутності поняття «диверсифікація», що породжує термінологічну невизначеність та вимагає формування авторського визначення цієї категорії. Враховуючи змістовий аспект вищенаведених визначень, а також методику конструювання категорії А. Старостіної, інтегруємо ті елементи поняття «диверсифікація», які відображають «суть», «зміст» та «результат». За використання такого підходу приходимо до висновку, що «диверсифікація» – це розширення видів економічної діяльності, спричинене

Таблиця 1

Підходи вчених щодо визначення сутності поняття «диверсифікація» з урахуванням елементів конструювання категорії «суть» та «зміст»

диверсифікація як явище	«суть»		«зміст»	
	диверсифікація як процес	диверсифікація як стратегія	мікрорівень	мезорівень
М. Молдаван В. Габаліс О. Амуржуєв К. Боумен А. Томпсон А. Стрікленд П. Орлов Т. Алімова С. Синельнікова Т. Соломоник М. Біржаков Р. Янтиборова Г. Немченко	Н. Петраков В. Новіков Б. Райзберг, Г. Швиданенко С.Соболь, В. Коломойцев Т. Рябова І. Сергеев Л. Лозовський Н. Уолл С. Мочерний К. Пасс В. Гончаров А. Азріліян А. Амбарцумов Ф.Стерліков Е. Красноносова О. Савицька О. Евесеев С. Ожегов Р. Грант А. Томас А. Гур'янов І. Ансофф В. Макаров А. Зуб Р. Тянь	В. Коноплицький В. Новіков Л. Лопатін Д. Штефанич	В. Коноплицький Т. Рябова І. Сергеев Л. Лозовський Н. Уолл В. Габаліс О. Амуржуєв К. Боумен А. Томпсон А. Стрікленд А. Амбарцумов Ф.Стерліков Л. Лопатін Г. Немченко С. Ожегов Р. Грант А. Томас І. Ансофф	Н. Петраков В.Новіков Б. Райзберг, Г. Швиданенко С.Соболь, В. Коломойцев С. Мочерний К. Пасс П. Орлов А. Азріліян Е. Красноносова О. Савицька О. Евесеев Т. Алімова А. Гур'янов Д. Штефанич А. Зуб Р. Тянь

Розроблено автором самостійно

надлишковим ресурсним потенціалом або неефективністю використання наявних ресурсів, з метою побудови оптимальної та збалансованої структури. У запропонованому автором визначенні є всі три складові конструювання категорії: «суть», «зміст» та «результат», а саме: «суть» – це розширення видів економічної діяльності; «зміст» – спричинене надлишковим ресурсним потенціалом або неефективністю використання наявних ресурсів, «результат» – з метою побудови оптимальної та збалансованої структури.

Як зазначалося нами вище, диверсифікація може розглядатися, по-перше, як явище, по-друге, як процес, по-третє, як стратегія (рис. 3)

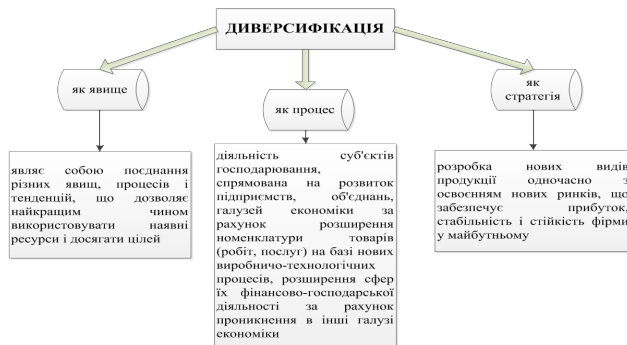

Рис. 3. Диверсифікація як явище, процес та стратегія

Складено автором самостійно

Зазначимо, що диверсифікація як процес характеризується наявністю таких елементів:

- об'єкт (певні зміни стану економічного об'єкта);
- суб'єкт (певна діяльність суб'єкта);
- методологічна основа (застосування певних методів, методик, прийомів, інструментів і способів управління).

Взаємозв'язок і взаємодія цих компонентів у сукупності становлять механізм диверсифікаційного процесу. Дослідження цього механізму допомагає відповісти на такі важливі питання:

- як відбувається процес диверсифікації;
- яка його специфіка щодо різних суб'єктів і відносно різних об'єктів;
- за допомогою яких методів та з урахуванням яких факторів провадяться певні управлінські дії;
- як здійснюються планування й оцінка результатів тощо.

Визначаючи диверсифікацію як процес, доцільно виділити таку її характеристику, як те, що диверсифікація являє собою один із видів економічного процесу, що проводиться підприємствами – суб'єктами господарювання.

Процес прийняття управлінських рішень стосовно реалізації проекту диверсифікації вже досить глибоко досліджений в теорії управління. Однак він має свою специфіку, що впливає зі специфіки об'єкта управління. М. Портер виділяє п'ять основних факторів, що впливають на потенціал дохідності галузі: конкуренція між фірмами, що діють на ринку, загроза появи нових конкурентів, можливість появи товарів-замінників, ринкові позиції постачальників та споживачів.

Як і кожний з економічних процесів, що здійснюються суб'єктами господарювання, процес диверсифікації має певну цільову спрямованість. До варіантів цільової спрямованості можна віднести підвищення ефективності від результатів господарсько-фінансової діяльності, отримання економічної вигоди.

Основним змістом процесу диверсифікації є розвиток декількох не взаємопов'язаних або обслуговуючих виробництв, розробка нових видів товарів, робіт, послуг.

А. Сміт у своїй науковій праці «Дослідження про походження і причини багатства народів» зазначає, що «...будь-який вид підприємництва пов'язаний з кон'юнктурними коливаннями, тому підприємства повинні урізноманітнити (диверсифікувати) власну діяльність...» [20]. Тобто визначається узагальнюючий фактор процесу диверсифікації з урахуванням того, що «загальноекономічні закони розвитку суспільства» завжди виступають підґрунтям для визначення напрямку диверсифікації, з урахуванням прийняття до уваги у процес диверсифікації не лише економічних законів і факторів, а й соціальних. Таким чином, конкретний напрям диверсифікації визначається безпосередньо на ринку, можна характеризувати як процес, що відбувається в конкретних ринкових умовах.

З іншого боку, здійснення диверсифікації як процесу характеризує те, що він здійснюється під економічним регулюванням з боку органів управління державою.

Заслугує на особливу увагу одна із суттєвих характеристик, котра належить процесу диверсифікації – це те, що процес диверсифікації здійснюється суб'єктами господарювання і має певну цільову спрямованість. До варіантів цільової спрямованості можна віднести підвищення ефективності від результатів господарсько-фінансової діяльності, отримання економічної вигоди.

Враховуючи вищенаведені характеристики, поняття «диверсифікація» як процесу визначається як безперервний економічний процес розвитку декількох не пов'язаних або обслуговуючих виробництв, розробки нових видів товарів, робіт, послуг, що здійснюється суб'єктом господарювання для реалізації визначених ним економічних інтересів у конкретних ринкових умовах під впливом економічного регулювання органів управління держави.

Диверсифікація як явище являє собою випуск суб'єктом господарювання поряд зі старими нових товарів. Причому їх виробництво повинно ґрунтуватися на різних виробничо-технологічних процесах. Одночасний випуск (виробництво) різних модифікацій однієї і тієї ж продукції не є диверсифікацією виробництва, як такої, так як в цьому випадку розширюється не номенклатура продукції, а її асортимент. У зв'язку з цим В.А. Новіков вводить в обіг такі поняття як «диверсифікація продукції» і «концентрація диверсифікація». Під диверсифікацією продукції він розуміє «...виробництво значної кількості модифікацій одного і того ж виду товару, що розширює інтереси споживачів, проте призводить у більшості випадків до подорожчання продукції» [21, с. 51]. Як концентраційну диверсифікацію він розглядає «... поповнення асортименту товарами виробленого раніше виду з покращеними параметрами для збереження ринку збуту» [21, с. 89]. У той же час диверсифікацією можна вважати і ведення різних видів фінансово-господарської діяльності. Наприклад, виробництво якої-небудь продукції поєднується з наданням послуг населенню, діяльністю на ринку нерухомості, на ринку цінних паперів.

У зв'язку з цим, необхідно зробити одне уточнення. До диверсифікації не можна відносити ті випадки, коли один вид фінансово-господарської діяльності є, як би, логічним (функціональним) продовженням іншого. Наприклад, до неї можна віднести випадок,

коли в рамках одного суб'єкта здійснюється постачальницька, виробнича і збутова діяльність в інтересах випуску цим суб'єктом якої-небудь продукції, навіть тоді, коли ці види діяльності здійснюють дочірні підприємства, які є юридичними особами. Подібна організація діяльності в економічній літературі отримала назву вертикальної інтеграції.

Диверсифікація як процес – це діяльність суб'єктів господарювання, спрямована на розвиток підприємств, об'єднань, галузей економіки за рахунок розширення номенклатури товарів (робіт, послуг) на базі нових виробничо-технологічних процесів, розширення сфер їх фінансово-господарської діяльності за рахунок проникнення в інші галузі економіки. Ця діяльність може проявлятися у трьох формах, а саме: купівля діючих підприємств, організація нових підприємств із створенням відповідних виробничих потужностей, перерозподіл інвестицій на користь організації і освоєння випуску нової продукції на наявних виробничих площах і устаткуванні, що належать даному суб'єкту господарювання.

На основі вищезазначеного можна визначити диверсифікацію як перехід від односторонньої (базується на лише на одному продукті виробничої структури) до багатопрофільного виробництва з широкою номенклатурою продукції, що випускається. Тобто диверсифікація пов'язана з такою перевагою, як ефект різноманітності. У сучасних умовах він відтісняє на другий план ефект масового виробництва однорідної продукції. Суть ефекту різноманітності у тому, що виробництво багатьох видів продукції у рамках одного великого підприємства вигідніше, ніж виробництво тих самих видів на невеликих спеціалізованих підприємствах. Однак ця закономірність не є універсальною, хоча вона застосовна до великого числа виробництв. Диверсифікація є методом оптимізації структурних перетворень в економіці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов / М. Портер. – М. : Бизнес Букс, 2006. – 454 с.
2. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер ; пер. с англ., под общ. ред. и вступ. ст. Е.М. Пеньковой. – М. : Прогресс, 1990. – 736 с.
3. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии : учебник для вузов / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд; пер. с англ. под ред. А.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
4. Кожевина О.В. Диверсификация и устойчивое развитие сельской экономики агропромышленных регионов / О.О. Кожевина // Международный журнал экспериментального образования. – 2010. – № 2. – С. 47-49.
5. Михневич С. Многофункциональность сельского хозяйства и ее влияние на процесс мировой торговли / С. Михневич // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 117-127.
6. Тамов А. Роль агропромышленных комплексов в реализации региональных интересов/ А. Тамов // Экономист. – 2002. – № 4. – С. 84-89.
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В.Г. Андрійчук. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view>.
8. Білоус Г.І. Розвиток малого підприємництва в Україні / Г.І. Білоус // Економіка України. – 2008. – № 2. – С. 34-36.
9. Корінько М.Д. Диверсифікація як економічний процес / М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 4. – С. 48-53.
10. Gort M. Diversification and integration in American industry. – Princeton : Princeton University Press, 1962. – 250 p.
11. Yoshinara E., Sakuma A., Itami K. (Стратегия диверсификации на японском предприятии). – Токуо, Nippon Keirai, 1979.
12. Немченко Г. Диверсифікація виробництва: цели и направления деятельности [Текст] / Г. Немченко, С. Донецкая, К. Дьяконов // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 1. – С. 107-113.
13. Японская экономика в преддверии XXI века [Текст]. – М. : Наука, 1991. – 406 с.
14. Минцберг Г., Куинн Дж.Б., Гошал С. Стратегический процесс / Пер. с англ. под ред. Ю.Н. Калтуревского. – СПб. : Питер, 2001. – 688 с.
15. Карлоф Б. Деловая стратегия : Пер. с англ. / Науч. ред. и авт. послесл. В.А. Приписнов. – М. : Экономика, 1991. – 239 с.
16. Паскье М. Диверсифікація и эффективность // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 3. – С. 79-82.
17. Корінько М.Д. Диверсифікація як економічна категорія. Актуальні проблеми економіки: Теорія і практика. – К. : Європейський університет, 2005. – Вип. 1. – 320 с.
18. Старостіна А. Сутність та практичне значення застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик» / А. Старостіна, В. Кравченко // Вісник Київського університету ім. Шевченка. Економіка. – 2011. – № 128. – С. 5–10.
19. Экономика предприятия : учебное пособие / Под ред. П.А. Орлова. – Х. : ХГЭУ, 2000. – 402 с.
20. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 490 с.
21. Christopher L. Pioneers The Anti-Merger Specialists / L. Christopher // Financial Times. – 1981. – Jet. 30. – P. 16-32.